

УДК 159.922.8:316.613.434]-043.83](045)
DOI: 10.31499/2617-2100.16.2026.355906

Олена Андріївна Плющ,
вчителька вищої категорії,
практична психологиня,
Волинківська ЗОШ I-III ступенів
Сосницької селищної ради
Чернігівської області,
с. Волинка, Україна,
ORCID:0009-0007-0251-5808
pluschester@gmail.com

Інга Володимирівна Полілуєва,
кандидатка психологічних наук,
старша викладачка кафедри педагогіки,
психології, соціальної роботи та менеджменту,
Глухівський національний педагогічний
університет ім. О. Довженка,
м. Глухів, Україна,
ORCID: 0000-0003-3673-5212
madampolilueva@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО БУЛІНГУ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті розглядається дослідження основних психологічних чинників, які потенційно можуть зумовлювати формування схильності до булінгу в підлітковому віці, а саме: агресивність, незбалансований рівень самооцінки та низький рівень емпатії. Звернута увага на важливість ранньої діагностики проявів згаданих психологічних чинників з метою превенції булінгу в підліткових колективах, групах. Розглянуто особливості підліткового віку через призму схильності до булінгу. Описано запровадження авторського відкритого спостереження «День турботи про повітряну кульку», яке дозволяє зібрати інформацію про можливі прояви психологічних чинників, що формують схильність до булінгу.

Ключові слова: психологічні чинники, агресивність, самооцінка, емпатія, підлітковий вік, булінг, булер, жертва, спостерігач.

Olena Pliushch,
Teacher of the Highest Category,
Practical Psychologist,
Volynkivska Secondary School,
Sosnytsia Settlement Council,
Volynka, Ukraine
ORCID:0009-0007-0251-5808
pluschester@gmail.com

Inha Poliluieva,
PhD in Psychology,
Senior Lecturer at the Department of Pedagogy,
Psychology, Social Work and Management,
Hlukhiv Oleksandr Dovzhenko
National Pedagogical University,
Hlukhiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF A PROPENSITY FOR BULLYING IN ADOLESCENCE

The adolescent environment, which is a manifestation of aggressive behavior, attracts the attention of both domestic and foreign researchers. One of the types of aggressive behavior of adolescents is bullying. The formation of a tendency to bullying has a complex etiology, in which a key role is played by psychological factors that develop under the influence of the microsocioal environment, individual typological characteristics, the nature of family upbringing, the level of emotional intelligence, self-esteem and styles of interpersonal interaction. The relevance of studying the psychological factors of bullying is growing every day. There is a significant amount of research devoted to studying the causes of bullying. However, the issue of psychological determinants, namely the predisposition to this type of behavior in a teenager, has a wide field for study. The article examines a study of the main psychological factors that may potentially contribute to the formation of a tendency toward bullying in adolescence: aggressiveness, an unbalanced level of self-esteem, and a low level of empathy. Attention is paid to the importance of early diagnosis of the manifestations of these psychological factors in order to prevent bullying in adolescent groups and communities. The characteristics of adolescence are considered through the lens of susceptibility to bullying. The implementation of the author's open observation method, «Balloon Care Day» is described, which makes it possible to collect information about possible manifestations of psychological factors that shape a tendency toward bullying. The introduction of the program «Project of Awareness» is substantiated and its effectiveness is determined. Emphasis is placed on the importance of adolescents' awareness of bullying, its types, and negative consequences; for this purpose, completion of the author's educational online course is recommended. The conclusion is drawn regarding the necessity of developing and implementing anti-bullying programs.

Keywords: psychological factors, aggression, self-esteem, empathy, adolescence, bullying, bully, victim, observer.

Актуальність дослідження психологічних чинників формування схильності до булінгу в підлітковому віці зумовлена зростаючим поширенням цього явища в сучасному підлітковому середовищі, що формує атмосферу тривоги, недовіри та психологічної напруги. Особливе загострення проблеми відбувається на тлі воєнного стану в Україні. Актуальність проблеми також підсилюється появою кібербулінгу. Формування схильності до булінгу має складну етіологію, в якій ключову роль відіграють психологічні чинники, що розвиваються під впливом мікросоціального оточення, індивідуально-типологічних особливостей, характеру сімейного виховання, рівня емоційного інтелекту, самооцінки, стилів міжособистісної взаємодії, а також впливу референтних груп. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що ґрунтовні дослідження зазначеної проблеми належать зарубіжним науковцям, серед них Д. Ольвеус, А. Пікас, П. Рендолл, Д. Лейн, Е. Мунте, Д. Таттума та інші. В Україні тема булінгу набула значного поширення в наукових публікаціях в останні десятиліття. Активними дослідниками проблеми є П. Бойчук, Л. Вольнова, Ю. Градова, А. Король, І. Сидорук, Ю. Суденко, Л. Лушпай [6]. Існує значна кількість досліджень присвячена вивченню причин виникнення булінгу, однак питання психологічних детермінантів саме схильності до такого типу поведінки підлітка має широке поле для вивчення. Це відкриває можливості для розширення наукового розуміння причин виникнення цього явища та пошуку ефективних психологічних інструментів з метою попередження або корекції як девіантної так і віктимної поведінки у підлітковому віці. Суттєві зміни в економіці та соціальній політиці, криза інституту сім'ї, низький рівень соціального захисту, зумовлений воєнним станом, безробіття, нав'язування культури споживання, а також відхід суспільства від усталених моральних норм і формування нових ціннісних орієнтирів призводять до зростання такого явища, як булінг [2]. За даними сучасних соціально-психологічних досліджень, значна частина підлітків стикається з проявами булінгу, а деякі з них виявляють стійку схильність до агресивної поведінки. Для порівняння: 219 справ про цькування було відкрито в школах у 2024 році і всього 614 справ про булінг протягом 5 років [1716]. Для повноти дослідження варто розглянути ситуацію в Україні відповідно до дослідження ЮНІСЕФ, яке констатує, що 67 % дітей в Україні у віці

від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу, 24 % дітей стали жертвами булінгу, а 48 % дітей нікому не розповідали про випадки булінгу, 44 % школярів були спостерігачами булінгу, але ігнорували його через страх [16].

Метою статті є аналіз дослідження про існування значущого зв'язку між високим рівнем агресивності, високою і низькою самооцінкою, низьким рівнем емпатії з латентною схильністю до проявів булінгу в підлітковому віці та аналіз ефективності програми профілактики булінгу. Для досягнення цієї мети будуть розглянуті ключові визначення теми, зроблено аналіз відповідних опитувань та результату відкритого спостереження, основні аспекти ефективності впровадження програми.

Теоретичне осмислення проблеми схильності до булінгу в підлітковому віці спирається на концепції психологічного розвитку, соціального навчання й механізмів виникнення агресії, що дає можливість розглядати булінг як складне явище, сформоване взаємодією особистісних і соціокультурних передумов. Підлітковий вік є складним і суперечливим етапом розвитку, навколо якого ведеться багато дискусій щодо його меж. Класифікація підліткового віку за роками зазвичай ґрунтується на періодах фізіологічного та психологічного розвитку. За визначенням Організації Об'єднаних Націй підлітковий вік – це віковий період з 10 до 19 років [5]. Тоді як Всесвітня організація охорони здоров'я поділяє підлітковий вік на ранній – 10-13 років (початок статевого дозрівання, активний ріст, перші психологічні зміни); середній – 14-16 років (формування особистості, критичне мислення, прагнення до самостійності); пізній підлітковий вік – 17-19 років (завершення фізіологічного дозрівання, соціалізація, професійне самовизначення) [18]. Це своєрідний перехідний етап між дитинством і дорослим життям, тому його нерідко називають «кризовим», «перехідним» або «переломним». Науково підтверджено, що це один із найважливіших і найуразливіших періодів у розвитку дитини, оскільки саме в цей час, поряд із інтенсивними фізіологічними змінами, відбуваються глибокі психологічні перебудови [1]. Як зазначає у своїй роботі І. Булах, підлітковий вік – це ключовий етап формування особистості, який супроводжується численними викликами і створює унікальні можливості для розвитку [3]. Саме тому характер у цей період може виявлятися через акцентуації, що нерідко зумовлюють імпульсивність, труднощі у спілкуванні та яскраві емоційні реакції. Коли пізнавальні та емоційні потреби підлітка не реалізуються, він схильний відчувати нудьгу, що швидко переростає у занепокоєння, дратівливість або пригніченість [14]. Виникають соціальні страхи, зокрема, побоювання бути неприйнятним значущою групою або не відповідати її нормам. Страх перед авторитарними дорослими може позначатися на поведінці, викликаючи тривожність чи прагнення уникати виконання обов'язків, надмірне хвилювання або напади паніки, а депресія та тривога провокують швидкі та несподівані зміни настрою, що може призвести до негативних наслідків, а саме: проявів неконтрольованої агресії або віктимної поведінки [17], тобто виникнення булінгу.

У 2018 р. в Україні було визначено і законодавчо закріплено поняття булінгу. Так, відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 № 2657-VIII: «Булінг (цькування) – <...> діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [4]. Важливо зазначити, що булінг може бути різних видів, серед яких найпоширенішими є фізичний, психологічний, вербальний, соціальний, мобінг та кібербулінг. Кожен із видів має свої специфічні риси та способи впливу на жертву, що потребує індивідуальних підходів для його попередження та подолання. Також булінг

може бути відкритий або прихований. Булінг – це складне соціально-психологічне явище, в якому задіяні учасники з певними соціальними ролями (булер, жертва, спостерігач), які впливають на динаміку та розвиток ситуації. Розуміння цих ролей допомагає виявити причини булінгу, знайти шляхи усунення та ефективно протистояти йому. На основі теоретичного аналізу можна зробити висновок, що агресія як форма деструктивної поведінки підлітків часто є наслідком внутрішньої напруги, фрустрацій або незадоволених потреб у визнанні. Низька самооцінка, яка характерна для багатьох підлітків через складний процес самоідентифікації, знижує здатність об'єктивно оцінювати себе й оточення, провокує постійне почуття загрози власній гідності, що, може трансформуватися в агресивну поведінку як засіб самоствердження за рахунок приниження інших. У такому випадку агресія виконує компенсаторну функцію і дозволяє на деякий час приховати або подолати власне почуття неповноцінності. Низький рівень емпатії зменшує моральні рамки і дозволяє підлітку здійснювати булінг без відчуття провини, співчуття чи відповідальності. Коли в підлітка не вистачає навичок конструктивного самоствердження, вираження почуттів та емоційного самоконтролю, ймовірність того, що він вдаватиметься до булінгу, значно зростає. Таким чином, сукупність агресивних проявів, низької самооцінки, відсутності емпатійних реакцій та дефіциту асертивної поведінки створює сприятливе підґрунтя для прояву булінгу як форми регуляції внутрішнього дискомфорту через зовнішню агресію, що має як психологічні, так і соціальні наслідки для самого підлітка та його оточення.

Для виявлення потенційної схильності до булінгу в підлітковому віці, важливе значення має комплексне дослідження рівня агресивності, емпатії та самооцінки, адже тільки цілісне вивчення психологічних характеристик дозволяє зрозуміти причини девіантної поведінки та визначити рівень ризику. Саме тому для дослідження були обрані такі методики: опитувальник рівня агресивності Басса-Даркі [11]; шкала самооцінки Розенберга [12]; методика діагностики рівня емпатійних здібностей Бойка [10]; відкрите спостереження «День турботи про повітряну кульку».

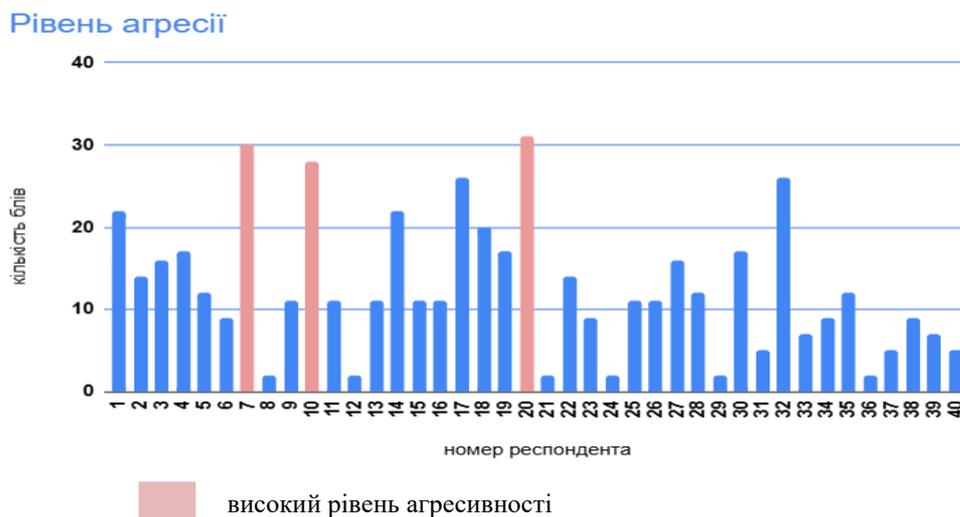

Рис. 1. Рівень агресивності

В опитуванні брали участь 40 респондентів – 23 хлопців і 17 дівчат віком 12-17 років. За результатами онлайн опитування зроблена вибірка учасників з відповідними показниками для участі в корекційній програмі. Отримані результати за опитувальником рівня агресивності Басса-Даркі засвідчують високий рівень агресивності у трьох респондентів (рис.1). Для підвищення репрезентативності дослідження варто звернути увагу на

респондентів з некритичним, але підвищеним рівнем агресії (7 респондентів рівень агресії вище 20 балів). Результати опитування рівня самооцінки за шкалою Розенберга свідчать про критичний відсоток респондентів з низьким рівнем самооцінки (рис.2), що потребує пропрацювання. У 22 респондентів – завищений рівень самооцінки.

Диференціація респондентів за рівнем самооцінки

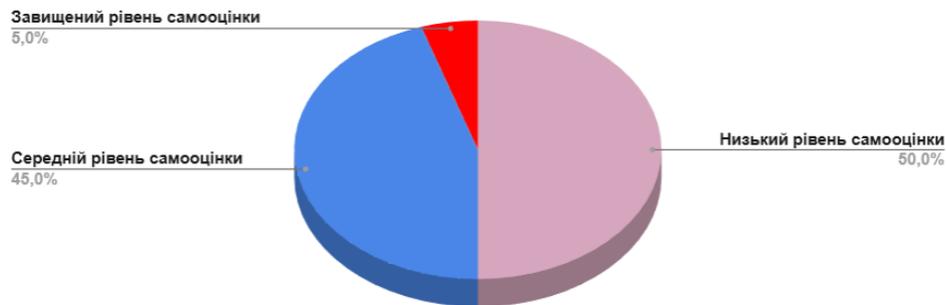

Рис. 2. Рівень самооцінки

За результатами методики діагностики рівня емпатійних здібностей Бойка (рис. 3), низькоемпатичні підлітки статистично частіше демонструють агресивні, домінантні форми поведінки через нездатність до емоційного резонансу. У випадках, де рівень емпатії наближається до нуля, ризик проявів ініціативної агресії вищий, особливо якщо супроводжується підвищеною імпульсивністю або потребою у владі. Респонденти з високим рівнем емпатії мають підвищену вразливість, оскільки емоційно чутливі підлітки часто демонструють миролюбну поведінку, уникнення конфліктів та підвищену емоційну реактивність. Метод відкритого спостереження «День турботи про повітряну кульку», проводився з метою збору інформації про можливі прояви чинників, що формують схильність до булінгу та порівняння з результатами опитування. Підліткам було запропоновано протягом п'яти годин дбати про особисту повітряну кульку, яка має символічний зв'язок з міжособистісною взаємодією та виступає поведінковим індикатором відповідальності, емоційної саморегуляції та здатності враховувати потреби «вразливого об'єкта». Особливо цінною ця стратегія є у контексті превенції булінгу, оскільки дозволяють своєчасно виявити потенційних агресорів, жертв та спостерігачів.

Рис. 3. Рівень емпатії

В процесі спостереження було помічено, що респонденти з високим рівнем агресивності, низьким рівнем емпатії та незбалансованою самооцінкою проявили агресивність і навмисно

пошкодили кульки. За результатами дослідження зроблено вибірку підлітків, в кількості 28 осіб, 15 хлопців і 13 дівчат, яким рекомендовано долучитися до корекційної програми «Проект усвідомленості» [8]. Для виконання вправ учасників розділили на дві підгрупи по 14 осіб. Робота з підлітками в рекомендованій програмі відбувалася в супроводі психолога.

Метою програми «Проект усвідомленості» є формування у підлітків здатності усвідомлювати власні емоції, поведінку та наслідки, розвивати емпатію та навички конструктивної взаємодії. Тривалість програми: 7 днів, час роботи складає 120 хвилин, кожне. Очікувані результати: учасники краще розпізнають свій емоційний стан та більше розуміють стан оточуючих, навчаються усвідомлено керувати агресивними проявами, переосмислюють самооцінку, розширюють знання про явище «булінг» та шляхи його подолання. До програми входять такі вправи на подолання агресивності: «Агресія як сигнал, а не дія», «Мій термометр напруги», «Рівновага»; на розпізнавання емоцій та їх контролю: «Чарівний горщик» [15], «Стоп-кадр»; на регуляцію самооцінки: «Три дзеркала»; на розвиток емпатійних здібностей: «Під іншим кутом», «Я-повідомлення» [9]; «Прогулянка в чужих кросівках» – обговорення ефективного використання кінотренінгу [13]. У результаті реалізації антибулінгової програми встановлено, що формування в учасників навичок емоційної саморегуляції, усвідомлення власних потреб та розвитку емпатичної комунікації, сприяє істотному зниженню рівня міжособистісної напруженості та агресивних проявів у молодіжному середовищі. Отримані дані свідчать про позитивну динаміку в усвідомленні самооцінки, розширенні репертуару конструктивних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях та зростанні здатності до рефлексії власних емоційних станів. Це підтвердили результати повторної діагностики. Як показала рефлексія, програма також забезпечила підвищення обізнаності підлітків щодо форм, механізмів та наслідків булінгу завдяки освітньому курсу «Стоп булінг. Превентивний захід «День турботи про повітряну кульку» [7]. Отже, можемо зробити висновки про те, що існує значущий зв'язок між психологічними чинниками, такими як агресивність, низький рівень емпатійних здібностей, незбалансована самооцінка, та схильністю до проявів булінгу в підлітковому віці. Тому важливо досліджувати, моніторити, спостерігати за особливостями розвитку підлітків та вчасно запроваджувати заходи превенції булінгу. Ефективно це можна робити за допомогою антибулінгових програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю. В. Психологія розвитку: навч. посіб. Харків: ФОП Панов А.М., 2015. 336 с.
2. Архетипова Т.М. Психологічні причини агресії підлітків в умовах війни. *Психологія та соціальна робота*, 2024. Вип. 1 (59). С. 22–23. <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.1.2>
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи: монографія. Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Вінниця: Нілан-ЛТД. 2016. 339 с.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 № 2657-VIII Відомості Верховної Ради, 2019. № 5, С. 33.
5. Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства». URL: <https://rescentre.org.ua/poperedzhennia-zhorstokoho-povodzhennia-z-ditmy/pidlitkovyi-vik> (дата звернення: 17.12.2025).
6. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна*, 2013. Вип. 33. С. 85–88.

7. Онлайн-платформа «Всеосвіта» URL: <https://vseosvita.ua/education/stop-bulinh-preventyvnyi-zakhid-den-turboty-pro-povitrianu-kulku-2345.html> (дата звернення: 23.12.2025).
8. Плющ О. А. Психологічні чинники формування схильності до булінгу в підлітковому віці: магістерська робота. ГНПУ. Глухів, 2025. С. 122.
9. Програма СЕН «Зерна»: методичний посібник. The LEGO Foundation, Harvard University, The Ecological Approaches to Sosial Emotional Learning (EASEL) Laboratory. Запоріжжя: СТАТУС., 2025. 168 с.
10. Психологічні методики та тести. Методика діагностики рівня емпатичних здібностей Бойко. URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_empat_abilities/ (дата звернення: 17.12.25).
11. Психологічні методики та тести. Опитувальник рівня агресивності Басса-Даркі. URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_bdhi/ (дата звернення: 24.12.25).
12. Психологічні методики та тести. Шкала самооцінки Розенберга. URL: https://www.eztests.xyz/tests/rosenberg_rse/ (дата звернення: 27.12.25).
13. Рябко Ю. В. Профілактика шкільного булінгу засобами кінотренінгу. *Актуальні проблеми практичної психології*: збірник статей V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Глухівський НПУ ім. О. Довженка, ред. кол.: Н. М. Ільїна, В. М. Поліщук, О. П. Сергеєнкова, В. М. Чернобровкін; відп. ред. Н. М. Ільїна. Суми: Вінниченко М.Д. 2018. 188 с.
14. Тітова Т. Є., Красильна К. О. Особливості ціннісно-сислової саморегуляції підлітків. *Психологія і особистість*, 2017. № 1 (11). С. 155–163.
15. Тренінгові вправи для початківців і професіоналів. Книга 3: навчально-метододичний посібник / за наук. ред. Л. Ніколаєва. Київ: 7БЦ, 2025. С. 53–54 (Серія «Training BOOK») ISBN 978-617-549-475-2. 30.
16. UNICEF. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/reports/hbsc-study?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 24.12.2025).
17. USP Український соціологічний портал. URL: <https://usp-ltd.org/32-vypadky-bulinhu-fiksuiut-shchomisiatsia-v-ukraini-tsohorich/> (дата звернення: 26.12.2025).
18. World Health Organization Adolescent Data Portal. URL: <https://platform.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent-ageing/adolescent-data> (дата звернення: 27.12.2025).

REFERENCES

1. Aleksandrov, Yu. V. (2015). *Psykhologhiia rozvytku: navch. posib.* Kharkiv: FOP Panov A.M. [in Ukrainian].
2. Arkhetyrova, T. M. (2024). *Psykhologhichni prychny ahresii pidlitkiv v umovakh viiny* [Psychological causes of adolescent aggression in wartime]. *Psykhologhiia ta sotsialna robota, Vyp. 1 (59)*, 22–23. <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.1.2> [in Ukrainian].
3. Bulakh, I. S. (2016). *Psykhologhiia osobystisnoho zrostantia pidlitkiv: realii ta perspektyvy: monohrafiia.* Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Vinnytsia: Nilan-LTD [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu)» vid 18.12.2018 № 2657-VIII Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2019, № 5* [in Ukrainian].
5. *Informatsiino-resursnyi tsentr «Dytynstvo bez nasylstva».* URL: <https://rescentre.org.ua/poperedzhennia-zhorstokoho-povodzhennia-z-ditmy/pidlitkovyi-vik> [in Ukrainian].

6. Lushpai, L. I. (2013). Shkilnyi bulinh yak riznovyd suspilnoi ahresii [School bullying as a type of social aggression]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Ser.: Filolohichna, Vyp. 33, 85–88* [in Ukrainian].
7. Onlain-platfoma «Vseosvita» URL: <https://vseosvita.ua/education/stop-bulinh-preventyvnyi-zakhid-den-turboty-pro-povitrianu-kulku-2345.html> [in Ukrainian].
8. Pliushch, O. A. (2025). Psykholohichni chynnyky formuvannia skhylnosti do bulinhu v pidlitkovomu vitsi: mahisterska robota. HNPU. Hlukhiv [in Ukrainian].
9. Prohrama SEN «Zerna»: metodychnyi posibnyk (2025). The LEGO Foundation, Harvard University, The Ecological Approaches to Sosial Emotional Learning (EASEL) Laboratory. Zaporizhzhia: STATUS [in Ukrainian].
10. Psykholohichni metodyky ta testy. Metodyka diahnostyky rivnia empatychnykh zdibnosteï Boiko. URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_empat_abilities/ [in Ukrainian].
11. Psykholohichni metodyky ta testy. Opytuvalnyk rivnia ahresyvnosti Bassa-Darki. URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_bdhi/ [in Ukrainian].
12. Psykholohichni metodyky ta testy. Shkala samoosinky Rozenberha. URL: https://www.eztests.xyz/tests/rosenberg_rse/ [in Ukrainian].
13. Riabko, Yu. V. (2018). Profilaktyka shkilnoho bulinhu zasobamy kinotreninhu. *Aktualni problemy praktychnoi psykholohii: zbirnyk stateï V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. Hlukhivskiyi NPU im. O. Dovzhenka, red. kol.: N. M. Ilina, V. M. Polishchuk, O. P. Serheienkova, V. M. Chernobrovkin; vidp. red. N. M. Ilina. Sumy: Vinnychenko M.D.* [in Ukrainian].
14. Titova, T. Ye. & Krasylina, K. O. (2017). Osoblyvosti tsinnisno-smyslovoi samorehuliatcii pidlitkiv [Peculiarities of value-semantic self-regulation of adolescents]. *Psykholohiia i osobystist, № 1 (11), 155–163* [in Ukrainian].
15. Treninhovi vpravy dlia pochatkivtsiv i profesionaliv (2025). Knyha 3: navchalno-metodychnyi posibnyk / za nauk. red. L. Nikolaieva. Kyiv: 7BTs (Seriiia «Training BOOK») ISBN 978-617-549-475-2. 30 [in Ukrainian].
16. UNICEF. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/reports/hbsc-study?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
17. USP Український соціологічний портал. URL: <https://usp-ltd.org/32-vypadky-bulinhu-fiksuiut-shchomisiatsia-v-ukraini-tsohorich/> [in Ukrainian].
18. World Health Organization Adolescent Data Portal. URL: <https://platform.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent-ageing/adolescent-data> [in Ukrainian].

*Подано до редакції: 27.02.2026.
Прийнята до друку 15.03.2026 р.
Опубліковано 28.03.2026 р.*

This work is licensed under a Creative Commons License Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-4.0).